



Radikálna demofília

Úvahy o bulharskom populizme

Svetoslav Malinov

Písané pre K&K

Účelom tohto textu je predostrieť niekoľko téz o populizme v dnešnom Bulharsku. Zdá sa, že bulharská politická diskusia je touto témou posadnutá. Potreba ozrejniť fenomén populizmu v Bulharsku je preto zjavná a nepotrebuje zdôvodnenie. Na dosiahnutie svojho cieľa budem používať skôr nástroje politickej teórie a jej histórie ako bežnejšie používané prístupy k skúmaniu populizmu z perspektívy sociológie, komparatívnej politológie, tranzitológie, atď.

Aj takýto skromný cieľ však naráža na vážne ťažkosti. Bulharskí analytici sa

veľmi opatrne ujali tejto témy a nakoniec tak urobili (takmer v panike), až keď populizmus prenikol do verejnej sféry pri parlamentných voľbách a nabral extrémne formy. Musím pripomenúť čitateľom, že významné hlasy už v roku 2001, potom ako Národné hnutie Simeona II. (SSNM) vyhralo parlamentné voľby, upozorňovali, že víťazstvom SSNM sa dvere populizmu v bulharskej politike otvorili dokorán. A keďže som od začiatku súhlasil s touto tézou, nemal som nejaké ilúzie, že po takom zlome (ruptúre) sa akýkoľvek politický systém dokáže rýchlo zotaviť do svojej

predchádzajúcej „predpopulistickej stability“. Isté je však to, že debata o tomto probléme bude pokračovať dostatočne dlho na to, aby umožnila bulharskej politickej komunite pochopiť a popísať jej prvý masový postkomunistický konflikt s populizmom. Nech sme nabudúce lepšie pripravení.

I. Problematická povaha pojmu

Ucelená vedecká štúdia o bulharskom populizme dodnes nejestvuje. Oboznámila by nás s tradíciou populistického rétoriky v Bulharsku, opísala obdobia rozmachu populizmu a identifikovala populistických vodcov v bulharskej histórii. Nie je veľmi férové, ak sa dnes prehnane kriticky stavíme k analytikom kvôli ich neprimeraným reakciám. Termínu „populizmus“ v podstate stále chýba jednoznačný a jasný politologický význam. Ak ho porovnáme napríklad s „totalitarizmom“, okamžite vidíme jeho nedostatky. „Totalitarizmus“ je pojem so zreteľnou históriou: vieme, kto ho použil prvý (Giovanni Gentile, ktorý odkazoval na „totálny štát“ fašizmu), a poznáme aj klasické diela na túto tému (Pôvod totalitarizmu od Hanny Arendt publikovaný v roku 1949 a Totalitárna diktatúra a autokracia od Zbigniewa Brzezinského a Carla Friedricha z roku 1956). Odborníci na totalitarizmus majú jasnú a dobre vymedzenú oblasť štúdia s viac-menej všeobecne akceptovanou definíciou, ktorá má svojich prívržencov, ale aj odporcov.

V prípade populizmu toto všetko chýba. Aj keď vo vedeckej literatúre nájdeme pokusy zmapovať históriu tohto pojmu, výsledný obraz je dosť nesúrodý. Ak sa

pozrieme na históriu slova „ľud“ (*populus*), privedie nás až do starovekého Ríma, kde sa tento termín používal v najrôznejších situáciách, ale nenájdeme takmer nič, čo by nám pomohlo analyzovať modernú politiku. Ťažko by sme našli raných moderných alebo moderných politických mysliteľov, ktorí sa zaoberali touto problematikou a dodali nám niekoľko referenčných bodov. Nezaškodí prečítať si znovu Tocquevillovu knihu Demokracia v Amerike a J. S. Millovu O slobode pre ich úžasne prenikavé úvahy o populizme ako vrodenej hrozbe demokracie. Tieto texty sa však nesústreďovali na vtedy ešte neexistujúci pojem a koncepciu populizmu a jeho prvé, sotva badateľné prejavy v tom čase. Z 20. storočia nepochádzajú žiadne klasické texty alebo prinajmenšom texty uznané ako kľúčové, ktoré by vedeli sformulovať idey prijímané univerzálne a mohli by slúžiť ako spoločný referenčný rámec pre všetky výskumy tohto fenoménu.¹ Preto sú tí, čo skúmajú populizmus vystavení najskôr nevďačnej úlohe vytvo-

1 Som náchylný predpovedať, že je len otázkou času, kedy sa Margaret Canovan stane uznávanou kapacitou na populizmus. Absolútne ma ohromuje (a ovplyvňuje) množstvo jej publikácií, v ktorých interpretuje populizmus z perspektívy politickej teórie a jej histórie (je jednou z hlavných odborníkov na Hannah Arendt). Aj keď s niekoľkými úpravami, čitateľ rozozná v tomto texte Canovanovej koncepciu populizmu najvýstižnejšie vyjadrenú v jej článku „Dôverujte ľudu! Populizmus a dve tváre demokracie“, *Political Studies*, marec 1999. Výnimočne kvalitné sú aj jej knihy Populizmus (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1981) a Ľud (Oxford: Blackwell, 2005), rovnako ako články „Dve stratégie pre štúdium populizmu“, *Political Studies*, september 1982 a „Priniesť politiku k ľuďom: populizmus ako ideológia demokracie“, in Mény a Surel, *Demokracia a populistická výzva*, Palgrave Macmillan, 2002.

riť tento pojem a jeho históriu, následne určiť kritériá jeho prítomnosti v reálnej politike, a až potom môžu začať analyzovať konkrétny politický proces. Aby sme neodbočili od pôvodného zámeru tohto textu, ktorého cieľom je návrh niekoľkých téz o dnešnom bulharskom populizme, musíme postupovať podľa týchto krokov.

II. Populizmy

Dejiny populizmu ukazujú, že toto slovo sa nepoužívalo vždy iba v negatívnych významoch. a že jeho najranejšie prejavy boli celkom odlišné od tých dnešných. Spomedzi rôznych klasifikácií fenoménu populizmu sa chcem zamerať na nasledujúce dve kategórie: „agrárny populizmus“ a „politický populizmus“.²

II.1 Agrárny populizmus

II.1.1 Ruskí *narodniki*

Pojem „agrárny populizmus“ označuje skupinu radikálnych hnutí a socio-ekonomických doktrín, ktoré obraňujú záujmy roľníkov a drobných farmárov. Termín „populizmus“ bol prvýkrát použitý v kontexte národného hnutia (*narodničestvo*) v cárskom Rusku v 19. storočí.³ *Narodniki* boli súčasťou ruského revolučného hnutia v 19. storočí, v ktorom si časť radikálne orientovanej ruskej inteligencie romantizovala roľníkov v nádeji, že vybudujú novú socialistickú spoločnosť založenú na prežívajúcich tradíciách komunálneho

roľníctva v rurálnom Rusku. Mnohí mladí intelektuáli prichádzali (pod vplyvom prác Alexandra Herzena zo sedemdesiatych rokov 19. storočia) za „ľudom“ do vidieckych oblastí, aby kázali evanjelium agrárneho socializmu. Keď už bolo zrejmé, že ruské roľníctvo nereaguje na ich propagandu, hnutie *narodnikov* postupne vymrelo a časť jeho členov sa uchýlila k terorizmu (spáchali napríklad atentát na cára a ďalšie ciele). Ruské slová *narodničestvo* a *narodnik* (z narod, ľud) sa prekladajú do všetkých najdôležitejších európskych jazykov ako „populizmus“ a „populista“.

II.1.2 Americkí populisti

Pre dnešných politológov je oveľa dôležitejšia americká skúsenosť s populizmom. V roku 1892 v Omaha, štát Nebraska, 1300 delegátov z celej krajiny vyhlásilo vytvorenie novej politickej strany s názvom Ludová strana. Zjednotila hnutie nazývané „populizmus“, ktorého podporovatelia boli takisto prívržencami tejto novej strany a hrdili sa titulom „populisti“. Jej elektorát tvorili najmä farmári a predovšetkým malí farmári bez dlhodobej ekonomickej istoty. Boli to nevzdelaní ľudia, ktorí sa živili manuálnou prácou a mali prístup iba k obmedzeným a veľmi nevýhodným pôžičkám. Populistom sa napokon nepodarilo pritiahnúť ďalších voličov. Veľa demokratov a republikánov však včlenilo populistické myšlienky do politických programov svojich kampaní.

Populisti prvýkrát zverejnili svoj program, ktorý schválili na prvom národnom zjazde strany v Omaha v roku 1892 (je známy ako volebný program z Omahy). Požadoval, aby administratíva vytvo-

2 Canovan, M. 1981. *Populizmus*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, s. 13, 128-138.

3 Pozri Hardy, D. 1987. *Zem a sloboda: Korene ruského terorizmu*, 1876-1879. New York: Greenwood Press.

řila sieť sýpok, kde by si farmári mohli uskladňovať úrodu. Používajúc úrodu ako záruku, farmári žiadali prístup k nízkoúrovňovým vládnyĹ pŹížikám, ktoré by im umožnili čakať, kým predajú svoju produkciu s vyšším ziskom. Populisti volali po zákaze fungovania národných bánk, ktoré pokladali za nebezpečné inštitúcie s príliš veľkou mocou. Protestovali proti statkárom, ktorí odmietali kultivovať svoju pôdu. Volali po znárodnení železníc, telegrafnej a telefónnej siete. Požadovali zriadenie štátnych poštových bánk, zavedenie progresívneho zdaňovania dane z príjmu a infláciu národnej meny.

V americkej historiografii⁴ sa populizmus opisuje ako posledné štádium dlhej a vopred prehranej bitky – bitky o záchranu rurálnej Ameriky pred Amerikou industriálnou, ktorá sa zrodila z konfliktu ideí medzi Jeffersonom a Hamiltonom. Populizmus bol pokusom o zachovanie miznúcej predstavy o Amerike ako Amerike farmárov, ktorí boli hlavnými porazenými ekonomického rozvoja a ekonomických kríz na konci 19. storočia. Stúpenci populistov sa postavili proti zničujúcej ekonomickej hrozbe ich sveta zo strany dynamického trhového hospodárstva, ku ktorému oni nepatrili a z ktorého nemohli mať žiadny zisk.

Typickými voličmi prvej masovej populistckej strany v histórii demokracie boli ľudia vylúčení z modernej kapitalistickej ekonomiky, ktorí žili predovšetkým v slabozvinutých regiónoch, boli sociálne marginalizovaní a takisto geograficky izolovaní. Spojitosť medzi „agrárnym“ a „politickým“ populizmom môžeme demonštrovať prostredníctvom nasledujúceho

výňatku z volebného programu Ľudovej strany v USA z roku 1892:

Nachádzame sa v situácii, keď je náš národ na pokraji morálneho, politického a materiálneho zrútenia. Korupcia vládnej volebnej urne, zákonodarným zborom, kongresu a dotýka sa dokonca aj vznešlosti sudcovského stavu. Ľudia sú demoralizovaní... Väčšinu novin dotuje štát a dáva sa im „náhubok“, verejná mienka je umlčovaná, podnikatelia sú zdrvení, domácnosti sa topia v dlhoch, pracujúca trieda je zbadačená a zem sa hromadí v rukách kapitalistov... Ovocie driny miliónov sa bezprecedentne v histórii ľudstva rozkráda na budovanie kolosálnych majetkov zopár vyvolených. Vlastníci týchto majetkov na dôvažok pohrdajú republikou a ohrozujú slobodu. Z toho istého lona vládnej nespravodlivosti sa rodia dve veľké triedy – tuláci a miliónári... Na dvoch kontinentoch sa zorganizovalo obrovské spiknutie proti ľudstvu, a obrovskou rýchlosťou zaplavuje svet. Ak sa proti nemu nepostavíme spoločne a neporazíme ho, môžeme očakávať hrozné sociálne nepokoje, rozklad civilizácie alebo nástup absolútneho despotizmu.⁵

Tento text je čírym koncentrátom populistckej rétoriky. S malými zmenami (parlament namiesto kongresu, vlasť namiesto republiky, atď.) ho možno použiť v rôznych politických a národných kontextoch vrátane Bulharska. Napriek tomu, že sa zrodil z protestov amerických farmárov koncom 19. storočia, jeho význa-

4 Pozri Kazin, 1995. *Populisticke presvedčovanie: americká história*. New York: Basic Books.

5 „Volebný program Ľudovej strany“. *Omaha Morning World-Herald*, 5. júl 1892. Citované z Tindall, G. B. (ed.) 1966. *Populisticke čítanka, výber z prác amerických populistických lídrov*. New York: Harper & Row, s. 91.

my a symboly platia dodnes. Vďaka tejto skutočnosti môžeme prejsť k zovšeobecneniu.

II.2 Politický populizmus

Príklady najranejších foriem agrárneho populizmu v 19. storočí, najmä toho v demokratickej Amerike, sú východiskom pre každú analýzu populizmu. Niet pochyb o tom, že historické korene populizmu sú „agrárne“. Spájal sa so širokou paletou hnutí a teórií, s cieľom poukazať na problémy malých farmárov, ktorým sa nepodarilo adaptovať do kapitalistickej modernizácie národných ekonomík. Zatiaľ čo pri interpretáciách pôvodu populizmu sa do veľkej miery dosiahol konsenzus, niektoré jeho nedávne formy však vyvolávajú veľké spory. V kontexte neexistujúcich autorít v tejto oblasti predstavuje rôznorodosť populizmu problém pre ktoréhokoľvek vedca. Preto najskôr identifikujem niekoľko negatívnych referenčných bodov.

II.2.1 Čo nie je populizmus

Populizmus je politický fenomén, ktorého prejavy nájdeme len v novoveku. V akademickej literatúre sa síce vyskytujú výklady, podľa ktorých boli rôzni starovekí grécki sofisti, rímski cisári, sám Spartakus alebo florentský kazateľ Savonarola (1452-1498) veľmi pravdepodobne populisti. Pojem „politický populizmus“ je však zmysluplný iba vtedy, ak sa používa v kontexte moderného demokratického štátu. Inak riskujeme, že namiesto teoretickej jasnosti len rozmazávame rozdiely medzi rôznymi historickými obdobiami

chytrým, ale povrchným porovnávaním jednotlivých historických postáv.

1) Populizmus nie je ideológia. Ak ho porovnáme s klasickými ideológiami (socializmus, liberalizmus a fašizmus), populizmus ich prevyšuje svojím eklekticismom a nekonzistentnosťou. Rôzni politickí lídri, ktorí mali v skutočnosti presne opačné myšlienky a hodnoty, boli definovaní ako populisty. Keďže je nemožné hľadať ideologickú jednotu medzi niekedy extrémnymi postojmi, nemôžeme určiť ani minimálnu spoločnú premisu, ktorá by nám dovolila hovoriť o spoločnej ideologickej identite.

2) Populizmus nie je ľavicový ani pravicový. Fakty hovoria za seba: populistov nachádzame naprieč celým ideologickým spektrom od Jeana-Marie Le Pena po Huga Chaveza. Niektorí môžu argumentovať, že populizmus v niektorých krajinách (alebo dokonca na niektorých kontinentoch) má tendenciu byť ľavicový alebo pravicový ako pravidlo. Jeden môže tvrdiť, že populizmus bol v určitých historických obdobiach a v určitých krajinách prevažne ľavicový alebo pravicový (Kazin). Napriek tomu však musíme priznať, že dôkladný pohľad na skutočné prejavy populizmu často odhalí prítomnosť oboch klasických ľavicových aj pravicových téz.

3) Populizmus nie je znakom politickej nezrelosti. Mnohé nežiaduce prvky v demokracii (a najmä v mladých demokraciách) sa vyhlasujú za dočasné a prekonaťelné. Z tohto hľadiska sú niektoré chyby demokratického politického procesu niečo ako „detské choroby demokracie“, ktoré sa dajú liečiť skúsenosťou. Ale práve skúsenosť ukazuje, že populistické „vzplnutia“ sú možné rovnako v nových ako aj starých demokraciách. Je zrejme, že kore-

ne populizmu siahajú hlbšie.

II.2.2 Pokus o definíciu politického populizmu

Sledujúc naše vlastné závery, musíme priznať, že v princípe nemožno podať vyčerpávajúcu definíciu politického populizmu. Ak zoberieme do úvahy úžasnú heterogénnosť politického populizmu, hádam ani nie je vhodné, aby sme sa snažili vtesnať myšlienky rôznych populistickej strán a politikov do jednej definície. Najlepším prístupom by bolo ignorovať špecifickú „náplň“ odlišných populizmov a pokúsiť sa načrtnúť tú najvšeobecnejšiu formu, ktorá by v sebe zahŕňala celú škálu jeho rôznych prejavov. Preto si myslím, že politický populizmus by bolo najvhodnejšie definovať ako formu politického myslenia a rétoriky, ktorá obsahuje sadu rétorických zvrátov a techník s jediným spoločným znakom, a tým je neustále odvolávanie sa a odkazovanie na kolektívnu podobu „ľudu“.

Margaret Canovan opisuje populizmus v moderných demokraciách ako „odvolávanie sa na ľud, ktorý stojí proti zavedeným štruktúram moci ako aj dominantným myšlienkam a hodnotám spoločnosti“.⁶ Podáva nasledovnú interpretáciu používania kolektívneho termínu „ľud“ v populistickej rétorike:

Odvolávanie sa na ľud chápaný v zmysle organickej monolitckej entity stojacej proti všetkým organizáciám, ktoré ju predstavujú ako vnútorne heterogénnu. Takáto forma populizmu je namierená predovšetkým proti politickému estab-

lišmentu (zvyčajne politickým stranám) a predpokladá existenciu charizmatického vodcu, „otca“ a „zjednotiteľa“ národa.

Odvolávanie sa na ľud chápaný v zmysle jazykovo-kultúrnej, pokrývnej komunity stojacej proti vnútornej alebo vonkajšej cudzej, nepriateľskej komunite. Táto forma populizmu predpokladá odpor k špecifickej komunite – zvyčajnými podozrivými sú cudzí štátni príslušníci, imigranti, Židia – vnímanej ako prekážka na ceste k blahu ľudu.

Odvolávanie sa na ľud chápaný v zmysle kolektívnej podoby „jednoduchých ľudí, utláčaných“ (*underdogs*). Táto forma populizmu predpokladá klasický marxistický antagonizmus medzi „utláčanými a vykorisťovanými“ na jednej strane a ich vykorisťovateľmi na strane druhej.

Populizmus je z definície proti všetkým elitám – ekonomickým, politickým a kultúrnym. A presne toto antielitárstvo zabraňuje ucelenej definícii tohto pojmu. Ak je hlavnou charakteristikou určitého spôsobu politického myslenia útok proti zavedenej štruktúre moci, potom sú konkrétne posolstvá náhodne pozliepané a závisia od daného existujúceho stavu. Náš prístup nám však priznáva veľmi dôležitú výhodu – ak poznáme politický kontext danej krajiny, môžeme veľmi hodnoverne analyzovať jej prítomný populizmus a takisto vytvárať konštrukcie o možných budúcich formách populizmu.

III. Bulharský populizmus

Svoje úvahy o bulharskom populizme začnem pokusom o formuláciu bulharskej odpovede na otázku čo je politika? Abstraktnosť tejto otázky nás nesmie zvä-

⁶ Canovan, M. 1999. „Dôverujte ľudu! Populizmus a dve tváre demokracie“, *Political Studies*, marec 1999, s. 5.

dzať k podceňovaniu významu odpovede v praxi, pretože spôsob definície politiky určuje závery, predpovede a normatívne prvky akejkolvek analýzy. Odcitujem definíciu politickej kultúry od Almonda a Verbu, podľa ktorej je to vzorec „kognitívnych, emocionálnych a hodnotových orientácií k politickému systému ako celku, aspekty jeho vstupov a výstupov a vnímanie seba ako politického aktéra.“⁷ Inými slovami, sú to určité znalosti, pocity a hodnoty spojené s politickým systémom, podmienky, v ktorých funguje a odpovedá na potreby svojich členov.

Nikto sa doposiaľ neopovážil spochybniť spojenie medzi populizmom a politickou kultúrou. Danosti určitej politickej kultúry do veľkej miery určujú hodnotové orientácie ľudí, očakávania, motivácie, a teda v konečnom dôsledku aj ich politické správanie. Ak by som to chcel zhrnúť, poviem, že populizmus v určitej politickej komunite nemožno dôkladne analyzovať, pokiaľ nezískame obraz o tom, čo členovia tejto politickej komunity (alebo aspoň väčšina z nich) chápu pod pojmom politické (*political*).

III.1 Bulharská koncepcia politického

Úvaha o tom, čo je politika, tvorí základ tradície politického teoretizovania. Je taká rozsiahla, až pôsobí úplne sebestačne, a na túto otázku by sme mohli odpovedať aj na základe klasických textov a ich jazykových prostriedkov. Typickým príkladom významnej a sebestačnej úvahy je Dolfova Sternbergerova, ktorá rozlišuje tri vzájomne sa vylučujúce „typy politi-

ky“ – politologickú, eschatologickú a démonologickú – zosobnené chronologicky v myslení Aristotela, svätého Augustína a Machiavelliho.⁸ Táto užitočná typológia nemeckého politického vedca predstavuje len jednu z mnohých klasifikácií v akademickej literatúre.

My sa však vydáme opačným smerom. Nemusíme identifikovať každodenné minulé, ale každodenné prítomné chápanie politiky ponúkajúce úplne zrejmu odpoveď, ktorá sa stala kritériom „zdravého rozumu“. V tomto smere nemám žiadne pochybnosti. Dominantné chápanie podstaty dnešnej bulharskej politiky sa dá sformulovať nasledovne: politika je boj o moc; politika je proces, kde sa súkromný záujem vydáva za verejný.

V marxizme nájdeme rozsiahle detailne rozpracované a historicky všetko zahŕňajúce chápanie politiky ako boja o moc. Nebudem sa zaoberať všetkými marxistickými argumentmi, prečo je politika činnosť, ktorej formy nemožno pochopiť bez analýzy príslušných spôsobov výroby, výrobných síl, tried, atď. Klasické diela sú dostatočne výrečné a známe, aby nám osvetlili, čo znamenajú nasledujúce slová:

*Dejiny všetkých doterajších spoločností sú dejinami triednych bojov. Slobodný a otrok, patricij a plebejec, barón a nevoľník, cechový majster a tovariš, prsto utláčateľ a utláčaný, stáli proti sebe vo večnom protiklade, zvädzali neprestajný raz skrytý, raz zase otvorený boj, ktorý sa zakaždým skončil revolučným pretvorením celej spoločnosti alebo spoločným zánikom bojujúcich tried.*⁹

⁷ Almond, G. a Verba, S. 1965. *Občianska kultúra*. Boston, MA: Little, Brown and Company (Inc.), s. 16.

⁸ Sternberger, D. 1978. *Tri korene politiky*. Frankfurt.

⁹ Marx, K. a Engels, F. *Manifest komunistickej strany*.

Lenin analytikom veľmi uľahčuje pochopenie marxistickej koncepcie politického cez jeho definíciu politiky ako „účasti na záležitostiach štátu, riadení štátu, definícii foriem, úloh a obsahu štátnej činnosti.“¹⁰ Vznik štátu je priznaním, že spoločnosť „sa zamotala do neriešiteľného protikladu samej so sebou, že sa rozštiepila do nezmieriteľných protikladov, ktoré nedokáže rozohňať.“¹¹

Pretože štát vznikol z potreby udržiavania triednych rozporov v protiváhe, ale pretože vznikol zároveň uprostred konfliktu týchto tried, zo svojej povahy to je vždy štát tej najmocnejšej, ekonomicky dominantnej triedy, ktorá sa prostredníctvom štátu stáva aj politicky dominantnou triedou a preto nadobúda nové prostriedky na deprimovanie a vykorisťovanie utláčanej triedy.¹²

Pre Marxa je štát orgánom triedneho vládnutia, orgánom na utláčanie jednej triedy druhou. Podľa Engelsa je štát „zvláštna donucovacia sila“ – Lenin túto definíciu nazýva „skvostnou a nesmierne významnou“.¹³ Čo teda tvorí obsah politiky? Ako môže byť vedomý triedny ekonomický záujem nanútený celej spoločnosti? Neznamená samotná existencia štátu, že ekonomické záujmy sa nemôžu zladíť a že ich nositelia – triedy – sú objektívne uvrhnuté do nezmieriteľných rozporov? Práve z tohto dôvodu je politika neustálym bojom, v ktorom utláčaná trieda musí byť schopná rozdrviť nevyhnutný a zúfalý odpor triedy utláčateľov, aby sa utláčaní mohli chopiť moci, ktorú nemusia s ni-

kým zdieľať.¹⁴ Pretože štát je orgánom vlády pominuteľnej triedy, ktorá sa nemôže zmierniť so svojím náprotivkom,¹⁵ smrť vládnucej triedy je vždy násilnou smrťou a otázka kto, ako a kedy to vykoná, vedie k problematike sociálnej revolúcie, diktatúre proletariátu a mnohým ďalším obľúbeným témam všetkých radikálov z rôznych krajín.

Dnes iba veľmi málo ľudí verí komunistickej utópii. Zavrnutie tejto utópie však určite neruší platnosť Marxovej predstavy o konečnej fáze politiky. Skutočnosť, že politická komunita odmietla utopický projekt komunizmu a zaviedla inštitúcie demokracie, ešte neznamená, že marxistická predstava politiky zmizla. Realita je taká, že táto predstava naplno funguje v kontexte bulharskej demokracie, určuje kritériá pre analýzu a opis politického správania a nemáme dôvod očakávať, že zmizne. Treba si uvedomiť, že historické odmietnutie jednej alternatívy politickej a ekonomickej štruktúry spoločnosti vonkoncom neoslabuje rozkladné útoky proti základným prvkom demokratického politického procesu. Nemusíme nevyhnutne veriť v komunizmus a „odumieranie štátu“ (čitateľom len pripomínam toto slávne Engelsove slovné spojenie), a predsa sa môžeme vyjadrovať nesmierne cynicky o zastupiteľskej demokracii a byť zhnutením z politikov, politických strán a vôbec každého pri moci. Predstava každodenného politického života iba cez prizmu zavrnutia tohto chápania politiky, ktoré bezútešne zlyhalo v uskutočňovaní svojho pozitívneho projektu, neobsahuje žiadny vnútorný rozpor. Medzeru medzi neustálou kritikou „všetkých a všetkého“ (Lenin)

¹⁰ Lenin, V. I., „Náčrt článku o otázke roly štátu“.

¹¹ Engels, F. Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu.

¹² Ibid.

¹³ Lenin, V. I. Štát a revolúcia.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

a nemožnosťou celkovej radikálnej zmeny (kedysi sa to nazývalo slovom „revolúcia“) zaplňajú rôzne verzie politického populizmu.

Situácia v Bulharsku by sa dnes dala opísať týmito slovami: nový členský štát Európskej únie s fungujúcou trhovou ekonomikou, nízkou životnou úrovňou, demokratickými inštitúciami a politickou kultúrou, v ktorej panuje marxistické chápanie podstaty politiky. Na lepšie pochopenie potenciálnych bulharských populizmov je dobré siahnuť po ďalšom politikom mysliteľovi, Nemcovi Karlovi Schmittovi, „Thomasovi Hobbesovi 20. storočia“. Schmitt nebol sympatizantom marxizmu, ale poskytol logické završenie marxistickej koncepcie politiky úplne oslobodenej od utopizmu.

Schmitt videl podstatu politiky v konflikte alebo boji. Vzťahy na báze priateľ – nepriateľ sú zvláštnosťou (*differentia specifica*), ktorá odlišuje politiku od ostatných oblastí a činností spoločenského život ako náboženstvo alebo ekonomika. Politika sa rodí vtedy, keď sú sociálne skupiny postavené do nepriateľského vzťahu medzi sebou a každý vníma toho druhého ako nezmieriteľného protivníka, s ktorým treba bojovať, a podľa možností ho aj poraziť. Toto sú vyslovene politické vzťahy preukazujúce existenciálnu logiku, ktorá prevyšuje motívy, aké mohli priviesť skupiny k tomuto stavu. Každá skupina musí s plným vedomím prijať, že čelí nejakému odporcovi: „Každá náboženská, morálna,

ekonomická, etická alebo iná antitéza sa premieňa na politickú, ak je dostatočne silná na to, aby účinne zoskupovala ľudí na priateľov a nepriateľov.“¹⁶ Podstata politiky nespočíva vo vojne alebo ozbrojenom konflikte ako takom, ale práve v nepriateľskom vzťahu – nejde o súťaž, ale o konfrontáciu.

Politika nie je viazaná žiadnym zákonom – predchádza zákon. Pre Schmitta „idea štátu predchádza ideu politického“.¹⁷ Štát vzniká ako prostriedok na udržiavanie, organizovanie a usmerňovanie poli-

tického boja. Je to politický zápas, ktorý umožňuje vznik politického poriadku. Každá bytosť zapletená do vzťahu priateľ-nepriateľ je z definície politická, bez ohľadu na svoj pôvod a takisto na pôvod rozdielov, ktoré viedli k nepriateľstvu. „Náboženská komunita, ktorá vedie vojnu proti členom iných náboženských komunít alebo sa zúčastňuje v iných vojnách, je už viac než náboženská komunita – je

to politická entita.“¹⁸

Vzťahy založené na princípe priateľ-nepriateľ dávajú životu zmysel. Bez možnosti konfrontácie so smrteľným nepriateľom život nemôže byť vážny, chýba mu zmysel. Existenčná voľba medzi „nimi“ a „nami“ dodáva politike lesk, inšpiruje nositeľov politického ducha a myslenia a politicky aktívnym ľuďom dovoľuje, aby sa vzná-

V Schmittovej perspektíve treba populizmus chápať ako triumfálny návrat politckej vášne do verejnej sféry paralyzovanej politickou korektnosťou.

¹⁶Schmitt, C. 1963. *Pojem politického*. Berlín: Dunker & Humblot, s. 37.

¹⁷Ibid. s. 20.

¹⁸Ibid. s. 37.

šali nad ničotnosťou bežného dňa. Toto čítame v klasickom diele Karla Schmitta, sympatizanta s nacizmom – *Der Begriff des Politischen (Pojem politického, 1932)*.

Tí, ktorí si myslia, že základný populistický protiklad medzi „ľudom“ a „elitami“ si nezaslúži, aby sme ho zahrnuli do politického, pretože neplodí žiadne konkrétne racionálne a pragmatické vládne politiky, sa mýlia. A ešte väčšmi sa mýlia tí, ktorí sa domnievajú, že populizmus je politická patológia alebo nepolitický úkaz. Nesmieme zabúdať, že antielitárstvo je jedinou charakteristikou populistických praktík, ktorú môžeme považovať za univerzálnu. Zo Schmittovej perspektívy možno populizmus vnímať ako tú najintenzívnejšiu formu politického, ako triumfálny návrat politickej vášne do verejnej sféry paralyzovanej politickou korektnosťou, ako dlho očakávanú pomstu politiky jej úbohým a zákerným náhradám a obmedzeniam. Za plytkou a vulgárnou rétorikou populistov musíme vidieť základný rozpor, ktorý môže vyvolať pohyb hlbokého spodného prúdu s netušenou energiou – elementárne nepriateľstvo medzi „Nami“ a „Nimi“.

III.2 Historický exkurz

Čitateľa som doteraz vodil po klukatej ceste politickej teórie a skúšal som jeho/jej trpezlivosť. Myslím si, že mu/jej teda dlžím trochu jasnosti a presnosti. Nazdávam sa, že za zrod bulharského populizmu možno pokladať začiatok marca 1879, keď bol po krátkej debate v ústavodarnom zhromaždení zamietnutý konzervatívny návrh ústavy znovu oslobodeného bulharského kniežatstva. Pokladám za vhodné spomenúť niektoré časti prího-

voru, ktorý pri tejto príležitosti predniesol Petko Slavejkov (1827-1895) – vehementný odporca ústavného návrhu:

Čo vyprodukovala táto komisia [vymenovaná na vypracovanie návrhu ústavy]? Čo má znamenať tento nezmysel? [Potlesk] Naši nepriatelia dlhé roky argumentovali tým, že nie sme zrelí na slobodu. A potom komisia národného zhromaždenia zrazu slovné a písomne potvrdí ich vyhlásenia, že ešte nie sme pripravení na plnú slobodu, hoci naši ruskí bratia preliali toľko vzácnej krvi a náš ľud obetoval toľko drahocenných životov v mene slobody. [Potlesk] Komisia nám chce udeliť slobodu po častiach – ako keby sme boli chorí – kúsok po kúsok, pretože podľa všetkého máme slabé žalúdky podobne ako niekto, kto bol dlho vo väzení a nemôže byť zrazu vypustený, ale musí byť umiestnený do čakárne, aby si zvykol na slobodu. Ešte viem pochopiť, že by nášmu novému a neskúsenému ľudu vládol monarcha, ale nerozumiem vláde s konzervatívnou ústavou. To je ako keby niekto nazýval kebab misou šošovice. Chcú ústavu, ktorá bude sterilná a bezduchá, inými slovami, chcú vyprázdnenú ústavu. [Potlesk] Chcete slobodných ľudí, no beriete im slobodu. Chcete silnú a stabilnú vládu, no beriete jej silu. Bojíte sa kontaktov medzi vládou a ľuďmi, a tak medzi nich staviate bariéru. Navrhujem, aby sme sa vrátili rovno k návrhom štatútov, pretože ústava, ktorá predložila komisia, je ešte horšia ako tá turecká...¹⁹

Túto debatu medzi liberálmi a konzervatívami v ústavodarnom zhromaždení môžeme stručne nazvať „zrodom a prvým ví-

¹⁹*Almanach bulharskej ústavy*. 1911. Plovdiv: Petur G. Balakov & s-ie, Turgovska Pechatnitsa, s. 254.

ťazstvom bulharského populizmu“. Podľa týchto kritérií sa populizmus stal súčasťou bulharského politického života už od vzniku ako nezávislého štátu. V predkomunistickom období populistický trend logicky vyvrcholil v agrárnej myšlienke, ktorú stelesňoval najsilnejší populistický vodca v bulharských dejinách – Alexander Stambolijski (1879-1923).

Keďže počas komunistickej diktatúry neexistoval demokratický politický proces, toto obdobie nemôžeme zahrnúť do našej analýzy. Jedným z politikov, ktorého možno po roku 1989 nazvať populistickým lídrom, je George Gančev. Aj keď do roku 2001 bol populizmus súčasťou politickej rétoriky mnohých politických strán a lídrov, žiadny z politikov sa nestal skutočným populistom. Simeon Gotha Sasko-Koburský sa v roku 2001 vedome odvolával na ľud, aby mohol vziať na seba rolu národného populistu-zjednotiteľa, pre iných neprístupnú. Volen Siderov a jeho strana Ataka a politický líder Bojko Borissov dnes úplne zapadajú do populistického rámca, aj keď majú odlišný obsah a štýl. Pri dôkladnej analýze by sa našli prvky populizmu v posolstvách takmer všetkých bulharských politických strán a politikov. Títo vyššie spomínaní však používajú výhradne populistickú rétoriku.

III.3 Závery o bulharskom populizme

Predchádzajúca diskusia nám umožňujú sformulovať niekoľko záverov a hypotéz o populizme, ktoré sa dotýkajú priamo Bulharska. Na tomto mieste ponúkam tie, ktoré sú platné pre dnešný bulharský politický proces a pravdepodobne budú formovať bulharský populizmus aj v bu-

účnosti.

Populizmus je inštinktívnou reakciou proti radikálnym zmenám v tradičnom spôsobe života, najmä v ekonomických vzťahoch a ekonomickej činnosti. Populistické myslenie mytologizuje dôvody týchto zmien, predstavuje ich ako všemocné a bezmedzné sily, ktoré sú riadené ústrednou mocou v hlavnom meste, či dokonca ešte horšie, zahraničnými držiteľmi moci žijúcimi v hlavných mestách cudzích krajín. Populizmus je tiež náchylný spájať s týmito skupinami konšpirácie a manipuláciu, namierené proti ľudu. Tento sklon sa silne prehlbuje aj etnickým nepriateľstvom.

Populizmus sa neustále zaujíma o jednoduchých ľudí, prostý ľud a hovorí v jeho mene. Táto idealizácia ľudu prebieha súčasne s démonizáciou elít, ktoré sú vykreslené ako anonymné, chamtivé a trvalo nemilosrdné voči prostému ľudu. Kapitalistickí vykorisťovatelia, bankári a medzinárodní finančníci (obzvlášť, ak sú židovského pôvodu), skazení politici, skorumpovaní byrokrati – toto sú hlavné charakterové typy, hlavní obyvatelia miest elít nadobúdajúci znaky zovšeobecnenej podoby biblickej Sodomy a Gomory, ktorí si mimochodom zasluhujú rovnaký osud ako Sodomčania a Gomorčania.

Populizmus spája modernistické a anti-modernistické sentimenty. Výbuchy týchto sentimentov sa typicky vyskytujú počas prechodnej fázy medzi zánikom starých elít a zrodom a stabilizáciou nových elít. Populizmus vzniká, keď existuje ideológia ľudového odporu proti sociálnemu poriadku, ktorý na spoločnosť uvalila vládnucu trieda, pričom ľudia sú presvedčení, že má monopol na moc, majetok, vzdelanie a kultúru.

Populizmus stavia vôľu ľudu na roveň s morálkou a spravodlivosťou, túto vôľu kladie nad všetky ostatné štandardy a mechanizmy a trvá na priamom vzťahu medzi ľuďom a mocou. Zvyčajne je to spre-vádzané aj jednoduchou vierou v cnostný ľud, čo sa dáva do protikladu so skazeným charakterom zdegenerovanej vládnucej triedy alebo hocijakej inej triedy, ktorú ľud nenávidí kvôli jej dominantnému politickému alebo ekonomickému postaveniu alebo kvôli jej sociálnemu statusu.

Každá populistická tradícia má špeciálne dôrazy, ktoré s obľubou využíva. Je zjavné, že antisemitizmus a rasizmus nie sú dominantnými prvkami bulharskej národnej tradície. Dosť ťažko sa mi rozhoduje medzi dvoma problémami, ktoré sú prítomné na súčasnej bulharskej politickej scéne. Prvým je autenticky číra nenávisť k politickým stranám, ktorá siaha do obdobia obnovenia bulharského štátu v 19. storočí. Zdá sa, že protistranícky oheň v bulharskej demokracii nikdy nevyhasol a že vždy sa nájde niekto, kto doň prikladá polená.

Domnievam sa, že druhý problém je dôležitejší, hoci sa ťažko formuluje. Zahŕňa v sebe radikálnu domorodú interpretáciu latinského príslovia *vox populi, vox Dei*, neustále odvolávanie sa na názory, pocity a myšlienky „ľudu“, a to nielen v politike. Verejný diskurz dáva neustále do protikladu jednoduchých ľudí s nejakou pomyselnou elitou (vytvorenou podľa okolností), ktorá je často nútená k tomu, aby s ľuďom rákala alebo dokonca sa pred ním klónila. Ak je tá dotyčná elita politická, potom rétorické zvraty prekračujú všetku mieru únosnosti. Povedať, že elita nie je hodná viesť a vládnuť, je príliš málo – elita nemá ani právo myslieť si, že je na jednej úrovni

s ľuďom. Navyše ľud nadradený nad elity je morálnejší a nejakým záhadným spôsobom kompetentnejší ako jeho elita. Je veľmi náročné sformulovať záver mojej úvahy, ale napriek tomu sa o to pokúsim: v skutočnosti je ľud tou pravou elitou. Takéto ANTI-anti-rovnostárstvo vskutku preveruje hranice jazyka, ale v tejto fáze môžem opísať tento populistický problém, ktorý budem nazývať radikálna demofília, len a len takto.

IV. Pokus o predpoveď

V kontexte demokracie, kde sa politické strany ašpirujúce na účasť vo vláde usilujú predovšetkým získať čo najviac hlasov, sa nikto dobrovoľne nevzdá niečoho, čo mu môže pomôcť dosiahnuť tento cieľ. Volebné úspechy populizmu v Bulharsku po roku 2001 zaručujú, že populizmus ani zďaleka nebude ustupovať, ale naopak, bude rásť a rozšíri sa medzi čoraz viacej strán a siahne po ňom čoraz viac politikov. Zdá sa, že populizmus je nevyhnutnou súčasťou spoločnosti, akou je tá bulharská, ktorá musí podstupovať bolestivé reformy spôsobujúce útrapy, nedostatok, stratu sociálneho statusu veľkých skupín ľudí, náhlu sociálnu mobilitu a rad ďalších procesov, neexistujúcich v komunistickom režime osemdesiatych rokov 20. storočia. Kombinácia slabých a nestabilných demokratických inštitúcií a nízkej životnej úrovne vedie k sociálnym nepokojom, ktoré prirodzene živia potrebu populistckej rétoriky. Členstvo v EÚ môže zaručiť iba to, že táto populistická rétorika nena-dobudne krajné formy.

Realistickým politickým cieľom opo-
nentov tohto trendu môže byť v danej

chvíli len snaha o jeho obmedzenie. Populistická rétorika proti *status quo* je vždy atraktívnejšia ako tá, ktorá sa usiluje ponúknuť skutočnú alternatívu. Toto je pravda nielen na prvý, ale aj na druhý, tretí, či dokonca štvrtý pohľad. V bulharskom kontexte však existuje niečo, proti čomu by sa bolo treba vážne postaviť. Mám na mysli pre populizmus typickú neúctu k inštitucionálnym procedúram a netrpezlivosť s nimi. Mnohí si myslia, že bránia priamemu vyjadreniu vôle ľudu a kladú prekážky pred silné osobnosti, ktoré chcú prevziať zodpovednosť ako vykonávatelia vôle ľudu. V tomto kontexte sú všetky autonómne inštitúcie vnímané s nedôverou ako tajné útočiská elít. Ich činnosť sa neustále vydáva za súčasť kon-

špirácie, ktorú musia populistickí politici neúnavne slúžiaci ľudu, odhaliť a odsúdiť. Ak aj komunita novinárov a politických analytikov podľahne pokušeniu radikálnej demofílie, tak následkom bude ešte väčší jazykový extrémizmus, pri ktorom alternatívny diskurz vyznie bizarne a izolovane. Na dosiahnutie normálneho stavu je mimoriadne dôležité, aby si čoraz viac verejných činiteľov a organizácií (najmä politických strán) dokázalo udržať svoju integritu a zosobňovať alternatívu, nech je akokoľvek nepopulárna. Inak sa bulharská politická scéna vydá na dlhú, veľmi dlhú dráhu populistického divadla.

z anglickej verzie preložil Igor André



Foto: Daniel Šimko z cyklu *New York*